

ס י מ ן ח

הנאה מאיסורי דרבנן בבשר בחלב

שיטת האור זרוע והמרדכי להתיר כבוש ומליח בהנאה

הגמרא (ע"ז לה ע"א-ע"ב) מביאה דעות שונות של אמוראים בביאור הגזירה של גבינת גויים. שמואל אמר "מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבילה", רב חסדא אמר שמפני שמעמידין אותה בחומץ ורב נחמן בר יצחק אמר שמפני שמעמידין אותה בשרף הערלה. והגמרא מקשה על רב חסדא ועל רב נחמן בר יצחק שלשיטתם היה תצריך לאסור אותה בהנאה, ונשאר בקשיא. ומכך שלא הקשו את הקושיה הזו גם על שמואל, מוכח שעור הקיבה לא אמור לגרום איסור הנאה. וכתב על זה המרדכי (שם פ"ב סי' תתכז-תתכח) וז"ל: "ולשמואל לא פריך, אף על גב דהוי בשר בחלב, שמע מינה דאינו אסור אלא באכילה. ומכאן יש להוכיח דאם נאסר בשר בחלב ע"י מליחה או ע"י כיבוש, דדוקא באכילה אסור ולא בהנאה. ויש דוחין. הלכך המתיר בהנאה אין מוחין בידו כל כמה דלא אשכחן ראייה לאיסור", עכ"ל. וכן פסק ההגהות אשרי (שם פ"ה סי' ל). ומקור דבריהם הוא באור זרוע (ח"ד ע"ז סי' רפו) שכתב וז"ל: "יש להסתפק: בשר בחלב שאסרו חכמים כגון ששה בצונן יותר מיום אחד כדפרישית לעיל (סי' רפה) או על ידי מליחת יום, [אם] אסרו אותו דוקא באכילה ולא בהנאה, או שמא בהנאה נמי אסרו אותו. ולכאורה יש להוכיח [מפרק אין מעמידין] דמפרש שמואל טעמא דגבינה אסורה מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבילה, ורב חסדא אמר מפני שמעמידין אותה בחומץ, ורב נחמן בר יצחק אמר מפני שמעמידין אותה בשרף ערלה. ופרכינן ולרב חסדא ולרב נחמן בר יצחק תתסר בהנאה קשיא. ואילו לשמואל [לא] קא פריך, אף על גב דהוי בשר בחלב, שמע מינה דלא אסרו אותו כי אם באכילה. מיהו י"ל דהכי קאמר: בשלמא לשמואל, ספק העמידוה בעור קיבת נבילה ספק העמידוה במילי אחריני שאין בהם איסורא כגון כמהין ופטירות שקורין בלשון כנען גוביצי, כי לחומץ ושרף אין לחוש, שאין דרכם בכך, אלא לרב נחמן ולרב חסדא דאמרי שהן רגילין להעמיד

1. כצ"ל, וכן תוקן בהנד"מ. בדפוס המצוי: דאילו לשמואל קא פריך.

באיסורי הנאה, ליתסור בהנאה מספיקא; מיהו אי ידעינן שהעמידוה בעור קיבת נבילה, הכי נמי דאסירא בהנאה. מיהו דוחק הוא זה, הילכך המתיר בהנאה אין מוחין בידו כל כמה דלא אשכחן ראייה לאיסורא, עכ"ל. ומבואר מדבריו שכבר העלה את האפשרות שלשמואל הותר הדבר רק מספק, אך דחה אותה, ומסתבר שהיה נראה לו דוחק לומר שהקביעה המוחלטת של המשנה (ע"ז כט ע"ב) שהגבינה מותרת בהנאה היא רק במקרה שלא יודעים שהעמידו בעור קיבת נבילה, בעוד שזהו החשש העיקרי שמפניו אסרו את הגבינה.

האיסור והיתר והדרכי משה הסיקו שכל איסורי דרבנן לא נאסרו בהנאה

ובאיסור והיתר (סי' ל' אות ה) כתב וז"ל: "וכתב במרדכי [פ"ב דביצה]: ומכל מקום שניהם מותרים בהנאה, הבשר והחלב, מאחר דכבוש דבשר בחלב רק דרבנן. וכן בכל בשר וחלב שאיסורו רק מדרבנן הוא מותר בהנאה, דעל ההנאה לא גזרו רבנן, עכ"ל. ומה שציין למרדכי בפ"ב דביצה ליתא בכתה"י ובדפוסים שלפנינו². ואולי כוונתו לפ"ב דע"ז, והיינו דברי המרדכי הנ"ל, אלא שבדברי המרדכי לא מצינו כלל מוחלט כפי שקבע האיסור והיתר שכל איסורי דרבנן לא נאסרו אלא רק באכילה ולא בהנאה, דלא דן המרדכי אלא רק על כבוש ומליח. ונפק"מ לענין חלב הבלוע בכלי בן יומו שנאסר אף בהנאה, שלדעת האיסור והיתר יש צורך לומר שאיסורו מדאורייתא כפי שכתב להדיא וכדילפינן מכלי מדין, ובדעת המרדכי לכאורה אין הכרח לומר כך. אמנם באו"ז מסתבר להבין שהוא דיבר על איסורי דרבנן בכלל, דהא הוא כתב "כגון", ומשמע שאלו דוגמאות בעלמא, וכן נראה מהעובדה שהוא דן בכבוש ומוכיח מדין מעמיד, ומשמע שדבריו אמורים באופן כללי ולא רק על כבוש ומליח. ואם כן אפשר שזה היה מקור הבנתו של האיסור והיתר. והדרכ"מ (סי' פז אות א) הביא את דברי המרדכי הללו ואת דברי הטור שמתיר בהנאה בעוף ובטמאה ואת דברי האיסור והיתר הנ"ל, ועל פי דבריהם כתב להלכה בהגהותיו לשו"ע (שם ס"א) וז"ל: "כל בשר בחלב שאינו אסור מן התורה מותר בהנאה", עכ"ל. והיינו כדברי האיסור והיתר הנ"ל.

2. אף שבפרק זה (סי' תרעד) יש נידון של כבוש כמבושל, לא נזכר שם ענין זה.

הסבר התוס' להבדל שבין העמדת גבינה בנבילה ובין העמדתה בשחווטה

והתוס' בע"ז (לה ע"א ד"ה מפני) כתבו וז"ל: "מפני שמעמידין אותו בעור קיבת נבלה - וא"ת מאי איריא נבלה, אפילו שחווטה נמי אסורה משום בשר בחלב? וי"ל דדוקא נקט נבלה, דאז איכא בה איסורא דאורייתא, אבל בשחווטה משום בשר בחלב ליכא איסורא דאורייתא, דצונן בצונן הוא, ואף על גב דאוקומי קא מוקים אינו אסור אלא מדרבנן, עכ"ל. והתוס' בחולין (קטז ע"א ד"ה המעמיד) כתבו קצת אחרת וז"ל: "המעמיד בעור של קבה אם יש בה כו' - תימה, דבגמרא מפרש טעמא דאסרו גבינות הגוים מפני שמעמידין אותם בעור קבת נבלה, מאי איריא נבלה אפילו כשרה נמי? ויש לומר דמשום בשר בחלב לא היו אסורין מספק, משום דליכא אלא איסורא דרבנן, דדרך בישול אסרה תורה, עכ"ל. ומבואר מדבריהם שמצד איסור אכילה יש לאסור גם בקיבת שחווטה אם יש בנותן טעם בגבינה וכמבואר במשנה (חולין שם), ומשום שיש בזה עירוב מדרבנן של בשר בחלב. והסיבה שזהו רק איסור דרבנן היא משום שהעירוב הזה לא נעשה על ידי בישול. ובגבינות גויים שאסרו רק משום הספק, לא גזרו משום ספק איסור דרבנן זה. והאיסור שאסרו היה רק משום החשש של האיסור דאורייתא שמא העמידו בקיבת נבילה, שאז יש בזה ספק איסור דאורייתא, דאיסור נבילה שייך בכל תערובת גם כשהתערובת נוצרה בלי בישול.

הסבר אחר של הר"י מיגאש והרמב"ם

והר"י מיגאש והרמב"ם נקטו דרך שונה מהתוס'. הר"ן (על הר"ף ע"ז יג ע"ב סוד"ה מתני' מע"א) כתב בשם הר"י מיגאש (והר"ד גם ברמב"ן ע"ז לה ע"א ד"ה הא דאמר, וברשב"א תוה"א ב"ג ש"ו, צ' ע"א-ע"ב) וז"ל: "והקשה הרב ר' יהוסף הלוי ז"ל: למה לן למימר מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבלה, אפילו כשרה נמי ליתסר משום בשר בחלב. ותו, היכי מיתסרא בכל דהו, ליטעמיה קפילא וליהוי בנותן טעם. וניחא ליה, אי משום בשר בחלב, לא מתסר אלא בנותן טעם, כדתנן [במסכת חולין (קטז ע"א-ע"ב)]: המעמיד בעור קיבה, אם יש בה בנותן טעם אסורה; ומשום קיבת נבלה נאסרה בכל שהוא, דכיון דאוקומי קא מוקים לא בטיל, דומיא דהא דאמרין לעיל בגמרא, אבל משום בשר בחלב ליכא למימר הכי, דכל אימת דלא יהיב טעמא לאו בשר בחלב הוא, אלא האי באפיה קאי והאי באפיה קאי. ולזה הסכים הרמב"ם תלמידו ז"ל [בפרק ג' מהלכות מאכלות אסורות (ה"ג)]. מכלל דסבירא להו ז"ל דבאיסורין הללו הולכין אחר נותן טעם, אלא דהכא אסור משום דאוקומי קא

מוקים", עכ"ל. ויעוין באורך לעיל (עמ' קצ-קצד) בביאור סברתם. ויוצא שלדעת התוס' הצד להקל בזה מאיסור בשר בחלב רגיל הוא מהספק שמא לא העמידו בקיבה, והצד להקל לפי הר"י מיגאש והרמב"ם הוא שאין בזה בנותן טעם.

הגרע"א מקשה על המרדכי לפי שני ההסברים הנ"ל

והגרע"א (סי' פז סק"ג) הקשה על דברי המרדכי וז"ל: "וקשה לי, הא באמת קשה למאי נקט הטעם דמעמידים בעור קיבת נבלה, הא גם בעור קיבת כשירה הוי בשר בחלב. וכן הקשו תוספות, ותירצו כיון דהוי רק בשר בחלב דרבנן לא חיישינן לספיקא. וכן למה שתירצו הר"י מיג"ש והרמב"ם, דבאמת יש מהסתם ס' בחלב ואיסורו רק מעמיד, ועל ידי מעמיד לא נעשה בשר בחלב, וממילא בזה אזדא גם כן ראייתם דלענין הנאה משום בשר בחלב ליכא דהא משום מעמיד לא נעשה בשר בחלב. וכיון דהמרדכי לא סבירא ליה להנך תירוצים, ישאר קושית תוספות דלמאי נקט נבילה, הא בכשירה גם כן אסור משום בשר בחלב, וצ"ע", עכ"ל. דהיינו, שבגלל הסברות המיוחדות לקולא הנ"ל לפי כל אחד מהפירושים, אין אפשרות להוכיח שכאשר יודעים בלי ספק שהיה כבוש או מלוח בתערובת, יש להקל באיסור הנאה. דמה שמצינו בנידון דשמואל להקל לפי התוס' הוא דוקא כשיש ספק, ולפי הר"י מיגאש והרמב"ם הוא דוקא באיסור מעמיד שאינו שייך בבשר בחלב, והוא דוקא בכגון שאין נותן טעם. וברור שכאשר דנים בדרך כלל על כבוש ומבושל דנים דוקא בכגון שיש נותן טעם; דאם אין נותן טעם פשיטא שזה מותר, דודאי לא גרע מבישול דאורייתא, שמותר כשארין נותן טעם. וממילא אין להוכיח מנידון דידן, שאין נותן טעם.

אף לפי הבנת הרמב"ן לא ניתן ליישב את דברי האור זרוע והמרדכי

ובביאור הגר"א (שם סק"ג) תירץ³ וז"ל: "ול"ל דהמרדכי סבירא ליה כמו שכתבו הרמב"ן והריטב"א בע"ז שם, דקושטא דמילתא נקט, דסתם עור קיבה שלהם נבילה היא. וזהו שכתב במרדכי שם: ויש דוחין, היינו לפי תירוץ הר"י מיגאש וכן לתירוץ תוס" וכו', עכ"ל. אמנם לכאורה נראה שיש הבדל גדול בענין זה בין הרמב"ן ובין הריטב"א. דז"ל הרמב"ן (שם): "ול"נ דכיון דעור קיבה של גויים נבילה

3. נראה שהתירוץ אינו מדברי הגר"א עצמו אלא זוהי הוספה בתוך הביאור שנכתבה על ידי המסדר והעורך, ר' א"א קליינרמן ז"ל.

היא בודאי, נקט לה (מילתא) כדאיתא דאית בה משום נבילה, ומשום בשר בחלב למ"ד איסור חל על איסור, ודקא קשיא ליה מ"ט לא אזלינן לה בנותן טעם, לא קשיא, דכל דבר של גוים לא הלכו בו חכמים אחר נותן טעם ואין מטעימין אותה לקפילא, אלא כיון דשכיח בהו טעמא אוסרין אותה לעולם כדי שלא יפרצו, שהרי למ"ד מפני שמחליקין פניה בשומן חזיר אין אנו הולכין בה אחר נותן טעם, וכן בשמן של גוים למ"ד (ע"ז לו ע"א) משום זליפתן של גוים⁴ אסורין, וכן בקורט של חלתית (שם לט ע"א), אלמא כל דבר של גוים לא הלכו בו חכמים אחר נותן טעם. וזה טעם נכון, עכ"ל. ונראה מדבריו שהבין שאין בגבינות נותן טעם, וגזרו גזירה מיוחדת בגבינת גוים לחשוש אפילו כשאין בנותן טעם של נבילה. דאי לא נימא הכי, יקשה לגופו של ענין (ולא רק בלשון הגמרא) מדוע הותרה גבינה של ישראל ונאסרה גבינה של גוי, אם בכל מקרה יש נתינת טעם של עור הקיבה בחלב. ולפי זה נראה שאין מקום ללמוד כלל מהנידון הזה לנידון דידן ולתרץ בכך את דברי האו"ז והמרדכי, דזו גזירה מיוחדת שאינה מתחשבת בגדרים הרגילים של נותן טעם, וכל האיסור שבה הוא מחודש. וכנ"ל, בהכרח בנידון האו"ז והמרדכי דנים דוקא בכגון שיש בכבוש ובמלוח נותן טעם, דאל"כ פשיטא שיש להקל, דלא גרע מבישול גמור שמותר כשאין בנותן טעם.

הרא"ה והריטב"א חלקו על הרמב"ן ולשיטתם מדובר בכגון שיש נתינת טעם

ואולם הריטב"א (שם ד"ה מפני) הביא את תירוץ הר"י מיגאש ולאחריו הביא תירוץ של הראב"ד, וכתב על כך וז"ל: "וקמא עיקר. ועוד יש לומר דאין הכי נמי, אלא דקושטא דמילתא נקט דסתם עור קיבה שלהם נבלה היא, וכדאמרין בסמוך", עכ"ל. ונראה שהבין דלא כרמב"ן, אלא שמדובר דוקא בכגון שיש נתינת טעם, דהא ודאי שהריטב"א לא יחלוק על משנה מפורשת שהוא עצמו מביא אותה בקושייתו, שמעמיד בעור קיבה אינו אסור משום בשר בחלב אלא רק בנותן טעם. ובדברי הריטב"א לא מוזכר שיש גזירה מיוחדת בגוים שבגללה אוסרים גם אם אינו נותן טעם. ועל כרחנו צריך לומר שבאומרו "דאין הכי נמי", כוונתו שהקביעה שנאמרה בקושייה על יסוד המשנה שיש לאסור משום בשר בחלב כשהעמיד בעור קיבה, היא קביעה מוצדקת ושייכת לעניננו, ובאמת צריך לאסור

4. כן היא הגרסה בכתה"י ובדפוסים. אבל להלן (לו ע"א ד"ה ושמואל) כתב הרמב"ן: כלים. וכן הגרסה שם בגמרא לפנינו.

את הגבינות גם משום בשר בחלב. ושמואל נקט עור נבילה כיון שזה הנכון אליבא דאמת, משום שסתם עור קיבה שלהם היא קיבת נבילה. ובניגוד לגבינת ישראל שגם כאשר הם מעמידים אותה בעור קיבה, הם מקפידים שהקיבה לא תתן טעם בגבינה, הגויים אינם מקפידים על כך, ויש נותן טעם בגבינותיהם. והריטב"א אזיל בזה בשיטת רבו הרא"ה שכתב כדברים האלה (שם ד"ה ואיכא דמקשו).

לפי הבנת הרא"ה והריטב"א מיושבים דברי האור זרוע והמרדכי

ולפי הבנת הריטב"א אכן יוצא שאע"פ שיש נתינת טעם של בשר בגבינה, בכל זאת אוסרת הגמרא רק את האכילה ולא את ההנאה, ולכן לא מקשים על שמואל שיש לאסור בהנאה את הגבינות. ולפי ההבנה הזו אכן אפשר להבין גם את האור זרוע והמרדכי שמוכיחים מגמרא זו שאיסורי דרבנן אמורים רק באיסור אכילה ולא באיסור הנאה, שהרי כאן מדובר על איסור דרבנן של נתינת טעם בדרך של העמדה, וזה דומה ממש לאיסור דרבנן של נתינת טעם בדרך של מליחה וכבישה. ורואים שמה שנאסר הוא רק האכילה ולא ההנאה. ובאמת לשון האור זרוע והמרדכי היא: "ולשמואל לא פריך, אף על גב דהוי בשר בחלב, ש"מ דאינו אסור אלא באכילה". ומבואר שהבינו שאכן יש לאסור משום בשר בחלב. ועל כרחק דהיינו משום שיש בזה נתינת טעם, וכנ"ל.

ביאור אחר בדברי הגמרא וביאור האור זרוע והמרדכי לפיו

ואלמלא דברי הראשונים הנ"ל היה אפשר ליישב בדרך אחרת שהיא לכאורה פשוטה יותר. דבאמת גם על הריטב"א קשה, דהא סוף סוף לא היה מקום להתעלם מאיסור בשר בחלב, אע"פ ששחיטת הגוי היא נבילה. דאף שכך היא האמת שבהמותיהם נבלות, סוף סוף היה לשמואל להזכיר את האיסור שממנו חוששים. אמנם יש ליישב בפשטות שאיסור בשר בחלב הוא רק מדרבנן כיון שהוא לא נעשה על ידי בישול, ואילו איסור נבילה הוא מדאורייתא. וכאשר באו לנמק את גזירת הגבינות לא רצה שמואל לנמק משום איסור דרבנן אלא משום איסור דאורייתא; דברור שכמה שאפשר לתלות את האיסור בדבר חמור יותר, כך הנימוק חזק יותר. ועכ"פ אליבא דאמת יש בזה גם חשש לאיסור דרבנן של בשר בחלב. וכן כתב להדיא הרא"ה (שם). ואולי גם הריטב"א סובר כך, אלא שהוא לא נחית לכך בדבריו. ועכ"פ מזה שלא הקשו שהיה צריך לאסור בהנאה, אע"פ שיש בזה איסור דרבנן של בשר בחלב, יש ללמוד כדברי האור זרוע והמרדכי שבאיסורי

דרבנן של בשר בחלב לא גזרו אלא רק על איסור אכילה ולא על איסור הנאה. ואין להקשות שעצם איסור בשר בחלב בגבינות גוים אינו אלא ספק באיסור דרבנן, דכבר כתב המאירי (ביצה ג' ע"ב ד"ה כל דבר): "שעיקר גזרתם על הספקות היתה, ודנוה כודאי".

יישוב קושייתו השניה של הגרע"א

ועוד הקשה הגרע"א (סי' פז סק"ג) וז"ל: "גם קשה לי על תירוץ המרדכי דגבינות לא נאסרו בהנאה, דכבוש מותר בהנאה, וכן לפי מה שכתבתי דלתוספות לענין הנאה הוי ספק דרבנן, מכל מקום עדיין קשה יהא גבינות דנכרי אסורים לעשות מהם תבשיל, דאם הנכרי העמיד בעור ונבלע טעם בשר בחלב בכבישה, כשעתה מבשל אותו הבלוע בתוך החלב הוי עתה בישול ועבר משום בישול בשר בחלב, וגם בבשלו יהא אסור בהנאה, וצ"ע", עכ"ל. אמנם לכאורה באמת לא אמרו הפוסקים הללו שלא יהיה איסור בישול, ולא דיברו אלא רק על איסור ההנאה. ואולם נראה שאף אם נוקטים להלכה דטעם כעיקר מדאורייתא, מכל מקום אין הכרח שהמרדכי והתוס' סוברים שגם איסור הבישול אמור כשיש טעם בלבד בלי ממשות. ומסתבר שבכה"ג האיסור הוא רק מדרבנן. ועד כאן לא נאסר בגיעולי גויים אלא משום שהטעם הבלוע בכלי ייפלט לתוך המאכל ויאסור, אבל עצם זה שמבשל את הבלוע בכלי לא נאסר מצד עצמו. ואדרבה, הרי ההגעלה עצמה גורמת לבישול מה שבלוע בכלי, ולא אמרינן שמאחר שכבר נבלע בכלי תערובת של בשר בחלב, כבר ייאסר להגעיל את הכלי כיון שהוא מבשל בזה בשר בחלב, אלא יש לכלי תקנה בהגעלתו. ומוכח שלא חוששים לבישול טעם בלוע.

הלכה למעשה

העולה מכל הנ"ל הלכה למעשה שיש להתיר הנאה מבשר וחלב שנכבשו או נמלחו זה בזה, והוא הדין לכל מציאות אחרת של איסור בשר בחלב מדרבנן, כגון שבושל בשר עוף בחלב, וכפי שפסק הרמ"א.